

ПЕРЕДМОВА

Книга д-ра Михайла Шкільника, що оце виходить в світ, поєднує в собі спогади й міркування автора про короткий, але незвичайно важливий етап в новітній історії українського народу — період української революції та державного відродження 1917-21 років. Вона не лише кидає жмут світла на бачене та пережите автором у ці пам'ятні роки. У своїй праці д-р Шкільник, пишучи з відстані майже пів-століття, озмислює й інтерпретує українські визвольні змагання з перспективи його багатого життєвого досвіду та його особистої філософії — філософії державника-демократа, людини непартійної, але громадсько активної й відповідальної.

Уродженець Західньої України, автор студював право, економічні та дипломатичні науки на університетах у Львові, Києві й Кракові та отримав докторат права на Краківському університеті. В роках 1917-21 він працював на відповідальних постах в українських міністерствах торгівлі та промислу і закордонних справ. Спираючись не тільки на свої спогади з того часу, але і на низку писаних джерел — документів, історичних праць, споминів чільних діячів та учасників Визвольних Змагань — д-р Шкільник аналізує революційні процеси в Україні, створення й діяльність Української Центральної Ради та її Генерального Секретаріату, проголошення Української Народньої Республіки й війну з большевицькою Росією, Берестейський мир, прихід німецько-австрійських військ на Україну, гетьманський переворот й внутрішню та зовнішню політику гетьманської влади, проголошення Гетьманом федерації з Росією та повстання проти гетьманського режиму, перебрання влади Директорією та відновлення УНР, нову большевицько-російську інвазію, нерівну боротьбу на кількох фронтах, розбиття українських сил та трагічний кінець збройної боротьби за державність України.

Праця д-ра Шкільника — це не історія, а скоріше спроба оцінки й переоцінки подій, діячів і концепцій Українських Визвольних Змагань. Кермуючись засадою "історія — вчителька життя", автор критично розбирає успіхи та невдачі укра-

їнських змагань за державність та гостро — іноді дуже гостро — засуджує помилки й недержавницькі потягнення окремих політичних партій та державних діячів того часу, "розбронзовуючи" деякі із пізніших легенд й інтерпретацій.

Немає сумніву, що ця праця викличе дискусію між читачами й заставить хоч деяких з них повернутись думками до недавньої української історії, передумати ключеві проблеми й дилеми років 1917-21 та витягнути з них лекції, що повинні б допомогти нам оминати помилки минулого у реалізації ідеалів, що їх не довелося повністю здійснити поколінню автора. В цьому й буде заслуга праці д-ра Шкільника.

Січень 1971 р.

Богдан Боцюрків

ВСТУПНІ ЗАВВАГИ

Остання боротьба українського народу за волю і державність тривала відносно короткий період, від 1917 до 1921 років, але вона охопила всі наші етнографічні землі. Визвольні змагання об'єднали весь український нарід без різниці на державні кордони і становлять у нашій тисячолітній історії виїмово переважне значення — навіть окрему епоху.

Ми ще досьогодні, більше як після п'ятдесятьох років не можемо собі належно освідомити та оцінити всіх тих дуже важливих історичних подій, що мали місце в тих часах на наших землях — особливо на Східній Україні, на очах та при участі многих із нас ще живучих.

Ці події привели наш народ до величезного масового здвигу, до національного освідомлення і до стану новітньої нації з усіми національно-політичними аспіраціями та свідомістю потреби боротися за волю і державність нашого великого українського народу, який колись славився високою культурою і могоучою державою на Сході Європи.

Розпочата боротьба за волю і державність не була легкою, бо довкруги оточені ми були відвічними ворогами так унутрі, як із зовні, а до того в наслідок кілька-вікової неволі наші народні маси були безпросвітні і мало національно свідомі.

Західні українці під конституційним правлінням Австро-Угорщини мали змогу боротися легальними методами від початку двадцятого століття за основні національно-політичні права і організувати та освідомлювати народ про потребу боротьби за здійснення своїх основних національних і політичних прав.

Натомість на Східній Україні під царським деспотичним режимом, у наслідок понад 250-літнього національного і політичного гнету, українська справа представлялася трагічно в часі вибуху всеросійської революції, що створила можливість визволитися з московського ярма і зажити власним національним і державним життям.

Для зрозуміння тих епохальних подій 1917-1921 рр. в першій мірі накреслюю дуже коротко і тодішні суспільні і політичні відносини, серед яких зроджувалася національна свідомість та з нею і потреба національних, соціальних і політич-

них управнень, та вкінці і прагнення досягнути найвищий національний ідеал — свою самостійну і незалежну державу.

Тодішні часи й обставини були до того сприятливі, але мусимо пам'ятати, що в той час наш великий народ і колишня його могутча держава на Сході Європи були цілком позабуті в міжнароднім світі вільних державних народів; унутрі царської могутньої імперії Україна сталася провінцією, якої назву "Україна" перемінено на назву "Малоросія" та український народ на "мало-російський".

З усіх суспільних верств, з яких складається народ, лишилася фактично одна селянська маса — українською з дуже нечисленною горсткою молоді інтелігенції, що вийшла з-поміж селянських мас і виховувалася в нелегальних українських гуртках, громадах і підпільних організаціях. Шляхетсько-дворянська верства, що звичайно творить провід нації, пішла служити Москві, або Польщі, де чекали її почесні, високі урядові місця, нагороди земельними наділами і відзначення ордерами; вона покинула рідну мову, звичаї, традиції, любов до рідного люду і всяку жертвенну працю для його добра — взагалі зірвала всякий зв'язок душевний і кровний зі своїм народом. Любила Україну як землю, що забезпечувала достатне і спокійне життя при кріпацькій праці, зрошеній кров'ю українських мужиків-хахлів чи холопів. Як показує історія Визвольних Змагань, ця аристократична і багачька верства була разназавжди втрачена для українського народу; вона не тільки не допомагала національному визвольному рухові, але одним фронтом станула в ряди найбільших ворогів визволення народу з вікового жорстокого поневолення.

Сам Павло Скоропадський в своїх споминах стверджує, що верства ця перейнята великоросійською культурою і світоглядом, "дивилась на Україну так само, як на якусь Тульську губернію і не хотіла бачити в органічному українському національному зриві нічого іншого, як німецьку інтригу. Заїлість тих україноненависників перешкодила власницьким елементам об'єднатись в одну організовану силу та дала антидержавним лівим угрупованням монополію над українським національним рухом."

Але Скоропадський забув додати до своєї дуже правильної і слушної оцінки провідної верстви, що і він належав до цієї україноненависної групи, що просякнута всеросійською культурою і світоглядом відмовилась від участі в українському національному рухові. Він перший ще в травні 1917 р. відмовив проханню Центральної Ради допомогти в організації української армії, виразно заявляючи, що "я пан і ніколи не можу об'єднатись з провідниками цього (національного) руху". Перед небезпекою українського національного руху і пе-

ред творенням української армії він перестерігав головнокомандуючого полуднево-західнього фронту ген. Корнілова.*)

Але як би не ті "антидержавні (читай антиросійські) угруповання", то українська державна справа взагалі не сталася б актуальною і дійсною.

Завдяки дуже поміркованій і раціональній національній політиці наших "лівих" молодих, хоч недосвідчених, але патріотичних державних діячів, ми поступенно добивалися щораз більше політичних прав від автономії-федерації аж до здобуття самостійної і незалежної власної держави при допомозі незвичайно малих сил — освідомлення селянських мас і невеличкої громади жертвенної інтелігенції. Пригадаймо тільки, як гарно і відважно боронили наші молоді і недосвідчені дипломати нашу державу в переговорах в Бересті Лит., яку правно визнали Центральні Держави і Світська Росія.

Не довелося обминути буревію великої революції, що поширився і пересувався через землі України. Розмірно незначні прояви анархії, безпорядків і неладу — властиві і притаманні кожній революції — пройшли по Україні. Ніяка революція не буде, а руйнує дотеперішній лад правний, але уряд Центральної Ради був на добрій дорозі до оздоровлення тих соціальних нездорових відносин і до охорони кордонів і заведення ладу та порядку внутрі країни, покликав на допомогу військові сили Австро-Угорщини і Німеччини.

Безперечно, що в такій дуже тяжкій ситуації творення нової української держави серед найтяжчих обставин уряд Центральної Ради робив деякі помилки, але вони не мали рішачого, чи катастрофального значення на визвольну справу і покладення фундаментів під будівлю власної самостійної держави. Великою помилкою Центральної Ради було зволікання з земельною реформою, але розумною, національною, відповідаючою бажанням селянства, яке хотіло мати землю на вла-

*) Скоропадський жаліється, що аристократична і буржуазізна єрства станула від початку осторонь від національного руху і не брала в ньому участі, натякаючи на те, що не дала йому допомоги, коли він організував збройну силу в формі першого українського Корпусу, з'єднував вільне козацтво і польські та чехословацькі легіони, щоб при тій збройній силі розігнати Центральну Раду і її правительство та стати диктатором України. Тоді не було б навіть ніякої проблеми з автономією, федерацією і самостійною українською державою. Народ благоденствував би, як досі, в старорежимній Росії.

Скоропадський дорікає своїм однодумцям, що через їх вороже становище і заїлість національний український рух опинився в руках антидержавних лівих угруповань і став їх монополем.

П. Скоропадський: Спогади — Хліборобська Україна, т. V, рік 1924-1925.

сність і за викупом. Зліквідування великих земельних лятифундій було в інтересі безземельного і малоземельного селянства, як також національно-державнім, бо Україна позбувалася б російського і зросійщеного найбільше ворожого до українства і української державності елемента, який, заляканий з початку революцією, був би пішов охотно на правильний розподіл своїх величезних просторів землі між селян.

Уряд Центральної Ради злегковажив цю фундаментальну справу, не зліквідував земельних потентатів, тзв. панів, і тому ті "пани" і буржуазія зліквідували самі Центральну Раду і народній уряд та в дальшому і українську народню Республіку.

Як довго українська Центральна Рада не проголошувала самостійної української держави і не заключила Берестейського Миру з Центральними Державами, так довго російські праві і ліві елементи не дуже гостро виступали проти національного руху: вони не вірили, що той рух, у початках опертий тільки на не надто свідомих селянських масах під проводом молодих ентузіастів приведе до проголошення самостійної незалежної держави, визнаної Центральними Державами і самою совітською Росією правно і формально, як також і іншими державами, хоч деякими тільки фактично.

По проголошенні власної держави росіяни опам'яталися і почали організуватися й поборювати всіма силами (праві і ліві елементи), всіма доступними методами, українську державу, щоби включити її зворотом до "матушки-Росії".

В першій мірі могутні великопоміщики, згуртовані в Союзі земельних власників і фінансові потентати, об'єднані в Протофісі заключили таємну конспірацію, яка мала підготувати ґрунт під скасування української державності і включення України зворотом до нової Росії.

Провід у конспірації і виконання її плянів доручено дуже амбітному, але мало політично підготованому російському генералові Павлові Скоропадському, українського походження. Йому довіряли, бо вже в 1917 р. офіційно заявив, що він ніколи не може поєднатися з провідниками українського руху, бо той рух іде проти панів і ті "пани" вже мали доказ, що плянував, хоч безуспішно, усунути демократичний уряд і стати диктатором України. Вибір Скоропадського був для російської конспірації дуже влучний і щасливий. Перед німецьким командуванням він виступав як українець і урочисто зобов'язувався провадити українську державну політику без російських чи польських впливів, а перед українським громадянством виступав як "вірний син України", що буде українську державу. Але в дійсності з розмислом покликав російсько-кадетське правительство, яке мало підготувати на Україні ґрунт під ліквідацію і створення центру відбудови Росії і дати йому мож-

З М І С Т

Передмова — Богдан Боцюрків	1
Вступні завваги	9
На службі у відродженій Батьківщині	19
I. частина: Центральна Рада	
Перші проблиски української державности	27
Суспільні верстви в часі народин Української Держави ...	28
Провідна верства	29
Міста в Україні	33
Малороси	34
Національні меншини	35
Селянська верства	36
Хуторяни	38
Перші організаційні вияви української інтелігенції	39
Політичні партії в Україні	39
Соціалістичні партії	44
Російські партії в Україні	47
Український народ та його сусіди	49
Перебрання державної влади Центральною Радою	61
Соціальне законодавство і земельна справа	64
Ситуація на селі	67
Робітниче питання	70
Від федерації — до незалежности УНР	71
Берестейський Мир	82
Завдання уряду УНР — виконання економічних зобов'язань	85
Непорозуміння між австро-німецькою владою та українським урядом	89
Криза в Центральній Раді і зміна настроїв в українській суспільности	92
Поглиблення непорозуміння з німцями	94
Німецькі військові суди	96
Останні дії в Центральній Раді	99
Організація української армії за часів Центр. Ради	101
Українські Січові Стрільці	110
Створення Генерального Військового Штабу	111
Культурно-освітнє відродження	
Шкільництво	114

Організація Міністерства Закордонних Справ і дипломатичне представництво за кордоном	119
Закордонна політика України	134
Білорусь та її національне питання	149
Кримське питання	150
Кубань і його відношення до України	152
Відносини з Доном	154
Румунія і Україна	156
Невтральні держави та Україна	159
Становище ЗСА в українській справі	161
Церковне питання в самостійній українській державі	161
ІІ. частина: Павло Скоропадський та його гетьманування	
Пляни реставраторів "єдиної неділимої Росії" в Україні ..	176
Плян першого заговору Скоропадського проти УНР	180
Про Павла Скоропадського	182
Співпраця російських заговірників з німцями на Україні ..	186
Становище німецької влади до плянованого перевороту російських заговірників	189
Плянування російських заговірників і їх активність	191
Криза поглиблюється і трагедія наближається	196
Переведення державного перевороту	198
Перші початки діяльності Скоропадського в ролі гетьмана	204
Враження і реакція громадянства на події	
а) Перед гетьманським переворотом у дні 29 квітня 1918 р.	208
б) Після державного перевороту	210
Відношення наших партій до влади гетьмана	213
Творення уряду	214
Програма діяльності гетьманського уряду	222
Перші протести	228
Авдієнція у гетьмана України	230
Заборони українських з'їздів	235
Заборона робітничого з'їзду	236
Заборона з'їзду соціал-демократів (С-Д)	236
Заборона з'їзду міських рад	237
Єсефи і гетьман	237
Дозволи гетьмана на російські з'їзди	238
Спроби рятувати Україну	240
Занепокоєння в Німеччині подіями в Україні	243
Гетьманський уряд — гетьман і міністри	247
Організація російської адміністрації	250
Земельне питання	255
а) Боротьба з міськими і земськими управами	258
б) Губерніяльні і повітові земські управи	259

Військові справи	262
Культурно-освітні справи	266
Судові справи	270
Гетьман Скоропадський — протектор усіх російських організацій на Україні	270
1. Відносини правих росіян до гетьмана	273
2. Відносини лівих росіян до гетьмана	276
Зустріч царя Вільгельма II з гетьманом Скоропадським ..	279
Нові тяжкі завдання гетьмана	283
Справа національного Кабінету Міністрів	284
Київ став центром російських інтриг, заговорів, саботажів і розгульного життя	288
Рішальчі події в Україні	289
Становище Німеччини до подій в Україні	298
Старання гетьмана про поміч Донського козачого війська	299
Дії гетьмана перед скасуванням самостійности України ..	300
Місія Коростовця	300
Останні дні гетьманування П. Скоропадського	305
Значення і наслідки федерації України з Росією	308
Наслідки проголошення ліквідаційної грамоти	311
Не федерація, а ліквідація української держави	313
Противетманське повстання	316
Чому Скоропадський поспішився з ліквідацією української держави	318
Вражіння і наслідки ліквідації української держави	320
Перебіг повстання	324
Становище німців в Україні	324
Облога Києва	326
Наша трагедія	330
Павло Скоропадський на еміграції	333

Третя частина:

Суверенна, Соборна Українська Народня Республіка

Директорія — Верховною Владою	339
Тяжкі непоборні завдання Директорії	340
Військові сили Директорії	340
Армія ЗУНР	344
Допомога Галицької Армії і спільні воєнні дії	344
Діяльність Уряду Директорії	347
Останні спроби рятування УНР	352
Останні збройні дії Армії УНР	354
Закінчення	355
Summary of Contents	358
Поазбучний список прізвищ	360